

УДК 82-31

ПЕРЕДІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ЖАНРУ РОМАНУ

Андріяшик Оксана Романівна, кафедра філологічних та природничих дисциплін Інституту міжнародного співробітництва та освіти Національного авіаційного університету, кандидат філологічних дисциплін, доцент кафедри.

Стовпник Наталія Миколаївна, кафедра філологічних та природничих дисциплін Інституту міжнародного співробітництва та освіти Національного авіаційного університету, старший викладач.

Анотація. У статті здійснено спробу простежити витoki жанру роману. Важливим поняттям, яке дає змогу здійснити екскурс у найдавніші зразки жанру є *«романне слово»*. У ході дослідження узагальнено теоретичні набутки з проблеми романного слова зокрема і теорії роману загалом. Вдалося прослідкувати певні етапи становлення цього жанру.

Також здійснена спроба проаналізувати теорії роману, які враховують концептуальні підходи до вивчення проблеми. Врахована концепція М. Бахтіна, яка полягає в тому, що романне слово з'явилося задовго до того, як роман викристалізувався в окремий жанр. Романне начало у творах ранньої української літератури простежено у літописах, проповідях, ходіннях. У складі цих давніх жанрів, як вдалося з'ясувати, зароджуються передновели як зародки великої епічної форми, коли реальна подія переноситься у сферу художньої оповіді.

Ключові слова: роман, жанр, романне слово, новела, літопис, індивідуальна манера.

PREHISTORY OF THE ORIGIN OF THE NOVEL GENRE

Andriiashyk Oksana Romanivna, Philology and Natural Sciences Department Institute of International Cooperation and Education National Aviation University, Candidate of Philological Sciences/PhD, Associate professor.

Stovpnik Natalia, Philology and Natural Sciences Department Institute of International Cooperation and Education National Aviation University, Senior Lecturer.

Summary. The article attempts to trace the origins of the novel genre. An important concept that allows an excursion into the oldest examples of the genre is the "novel word". In the course of the research the theoretical achievements on the problem of the novel word in particular and the theory of the novel in general are generalized. It was possible to trace certain stages of formation of this genre.

An attempt is also made to delve into novel theories that take into account conceptual approaches to the study of the problem. The concept of M. Bakhtin is taken into account, which is that the novel word appeared long before the novel crystallized into a separate genre. The beginning of the novel in the works of early Ukrainian literature can be traced in chronicles, sermons, walks. In these ancient genres, it has been found that pre-novels are born as the embryos of a great epic form, when the real event is transferred to the realm of fiction.

In the article, the authors raise many interesting questions. They relate to the theory of the novel. For example: why did the problem of the novel word arise? Why O. Kobylanska calls her work «Princess», with bright features of the novel genre, in principle and unconditionally «story»? Why did Leo Tolstoy propagate the idea that «War and Peace» is not a novel? And, finally, why, for example, V. Stefanyk (having a «novel» scale of coverage of problems) did not write novels? These questions and many others motivate the authors of the article to delve into the problem of novel thinking. The urgency and need for research of this kind is due to the heterogeneity of opinion in a number of literary works.

So the article deals in particular with a set of problems: the sources of the novel word; novel beginnings in early works of Ukrainian literature; problems of defining the concept of «novel», «genre». The appearance of the novel word can be traced on the example of Ancient Ukrainian literature.

Key words: novel, genre, novel word, short story, chronicle, individual manner.

Наприкінці ХХ століття в літературознавстві з'явилися такі терміни як «романне слово», «романне мислення». Вони виникли з усвідомлення унікальності роману як жанру, з розуміння того, що слово в умовах роману «живе особливим життям, яке неможливо зрозуміти з погляду стилістичної категорії, яка склалася на основі поетичних жанрів у вузькому значенні» [2, 410]. Саме жанр роману має надзвичайні можливості передачі людських характерів, змалювання певних суспільних історичних подій, постатей, епох. «Поет може рушати в путь, прихопивши з собою ліру, тим часом романіст мусить нариштувати цілу валку, немов мандрівний цирк чи плем'я кочовиків. Він тягне на спині реквізит цілого світу», писав Хосе Ортега-і-Гасет у своїй розвідці «Думки про роман» [9, 26].

У численних критичних статтях, рецензіях, оглядах, присвячених проблемі жанру роману, робиться спроба осягнути саму сутність романного слова, конкретні риси його поетики, його право на існування в українській літературі, адже поряд з тими, хто визнає доцільність і необхідність цієї форми у вітчизняному письменстві (О. Білецький, М. Доленго, О. Дорошкевич), були й такі, що вважали роман архаїкою, яка віджила свій вік (Ф. Якубовський).

Постановка проблеми. Отож із середини ХХ ст. почали заглиблюватись у проблеми романного жанру, а разом з тим виокремилось таке складне поняття, як «романне мислення», яке виходить за межі вузько літературознавчого дослідження. Як справедливо зазначив угорський учений Д. Лукач, цей жанр «необхідно розглядати у філософсько-естетичній площині». Науковець стверджує, що роман – це «епопея епохи» [7, 72].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатовікову історію романного жанру досліджував М. Бахтін, до проблеми романного конфлікту звертався Д. Бузько, а першим в українському літературознавстві розробив цілісну теорію роману І. Франко. В. Агеєва досліджувала романну форму [1, 308]; формальне значення «початку» і «кінця» романного сюжету описували формалісти, зокрема В. Шкловський, романну архітектоніку розглядав

М. Ланський. Стилiстику роману досліджували й такі літературознавці, як Гео Шкурупій, О. Полторацький, В. Грифцов та ін., а Гі де Мопасан у статті «Про роман» намагається з'ясувати «чи існують правила, як писати роман, за умови недотримання яких твір має називатися по-іншому?» [8, 10]. Серед новіших праць варто виокремити дослідження Т. Гросевича, яке присвячене специфіці романного мислення як літературознавчої категорії [5, 5], Т. Бовсунівської, яка досліджувала жанрові модифікації сучасного роману [3, 25].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Про романне слово необхідно говорити тому, що тільки в романі це слово може розкрити всі свої специфічні можливості і досягнути справжньої глибини. Чому ж все-таки виникла проблема романного слова? Це питання впливає з цілого комплексу інших проблем, скажімо, чому О. Кобилянська свій твір «Царівна», з яскравими ознаками романного жанру, принципово і беззастережно називає «повістю»? Чому Л. Толстой пропагував думку, що «Війна і мир» – не роман? І, зрештою, чому, наприклад, В. Стефаник (володіючи «романними» масштабами охоплення проблем) таки не писав романів? Ці запитання і багато інших спонукають заглибитись у проблему романного мислення. Актуальність і потреба в дослідженні такого роду зумовлена й неоднотайністю думок у низці літературознавчих праць.

Формулювання цілей статті. У роботі йтиметься зокрема про комплекс проблем: джерела виникнення романного слова; романне начало у ранніх творах української літератури; проблеми визначення поняття «роман», «жанр».

Виклад основного матеріалу дослідження. Романне слово мало тривалу передісторію, яка сягає давнини. Воно формувалось і визрівало в маловивчених і, як стверджує М. Бахтін, «фамільярних мовних жанрах *народної* розмовної мови, а також у деяких фольклорних «низьких» літературних жанрах». У процесі свого виникнення і раннього формування романне слово відображало давню боротьбу племен, народів, культур і мов [2, 240]. По суті, романне слово завжди розвивалося на межі культур і мов. Згаданий дослідник визначає два основних фактори у передісторії романного слова, це: сміх і багатомовність.

Сміх організував давні форми зображення мови, які спочатку були *вистіюванням* чужої мови і чужого прямого слова. Багатомовність підняла ці форми на новий художній рівень, на якому почав формуватись романний жанр.

М. Бахтін стверджує, що найдавнішою і найпоширенішою формою зображення чужого слова була пародія. Раніше не було жодного жанру, який би не одержав свого пародійно-травестійного двійника. Причому ці пародії були так само освячені традицією і канонізовані, як і їх праобрази.

Пародіювання примушувало відчутти якусь «іншу сторону моделі» [2, 269]. Наприклад, «Дон Кіхот» – у пародії на сонет ми маємо впізнати сам сонет. Утворювався новий модус творчої роботи: автор вчився бачити усе ніби осторонь, чужими очима, з погляду іншої мови і стилю. У становленні романного слова велику роль відіграв і занепад міфу, народження художньо-прозового романного цілого. Отже, пародійно-травестійні форми готували роман і великий Ренесансний роман у тому числі.

Ідучи від зародження романного слова, М. Бахтін виводить також інші поняття: «соціальне багатоголосся», «монологічність», «діалогічність». Тобто романне начало – це і є діалогічне начало, перенесене в літературну площину. Історію романного слова дослідник змальовує як історію розвитку принципу «багатомовності», як довгу, але успішну боротьбу «діалогу» з «монологом», «прози» з «поезією», «роману» з «епосом». Тож роман – це не «жанр серед жанрів», що має певний «канон». Звідси відома теза про те, що «єдиної мови і стилю в романі немає», що «автора» (як творця романного цілого) неможливо знайти в жодній із площин мови: він в організуючому центрі перетину площин» і т.п. [2, 265-387].

Значно пізніше літературознавець Г. Косіков у статті «До теорій роману (роман Середньовічний і роман Нового часу)» піддав критиці всю теоретичну модель Бахтіна. Косіков стверджує, що модель Бахтіна, побудована на протиставленні чистого «монологу» чистому «діалогу», описує зовсім не роман як жанр і навіть не універсальні ознаки цієї літератури, а тільки логічні межі, до яких скерований соціальний дискурс у найрізноманітніші епохи – від давнини

до сучасності. Ця модель сприяє проникненню у глибини механізмів культури, а аналіз Бахтіна дає змогу по-новому зрозуміти функціонування «мовно-сказаного» слова в літературі [6, 45-87].

Критика Косікова слухна, але ми маємо віддати належне Бахтіну, оскільки він чи не вперше досліджував не роман як жанр, а здійснив спробу заглибитись у сфери романного слова, тобто у стилістику жанру. Також завдяки дослідженню М. Бахтіна маємо можливість збагнути те, що романне слово вже існувало тоді, коли ще не викристалізувався роман в окремий жанр. І це можемо простежити на прикладі української літератури.

Питання про джерела українського роману в давньому письменстві залишаються досі не вирішеними. Ознайомлення зі спробами дослідження літературних джерел українського роману дасть змогу глибше збагнути витoki романного слова в Україні. Слід звернути увагу на висновки таких учених, як Н. Бернадська, Т. Павленко, В. Соболев, О. Александров, Я. Лур'є, В. Адріанова-Перетц, Д. Лихачов, Л. Дмитрієва та ін.

Так, розглядаючи «Повість минулих літ», О. Творогов зазначає, що першим кроком на шляху до сюжетної оповіді є перехід від інформації про події до їх опису, тобто перетворення фабули – реєстру подій як матеріалу літописця – за допомогою певних мистецьких засобів на художню розповідь, щоб або довести певну думку, або прославити подвиг [10]. Уже в літописному оповіданні з'являється особистість автора. Він заявляє про себе оцінками певних подій, спробами коментувати їх, прямою характеристикою дійових осіб, індивідуальною манерою ведення оповіді. Літописна повість багато в чому схожа на літописне оповідання, а виростає вона з ліричного запису про смерть якогось князя, тобто це фрагмент, у якому подається ідеальний агіографічний образ. Фольклорне походження літописної оповіді зумовлює його особливу поетичність. Скажімо, літопис Самійла Величка складається з двох частин і перша озаглавлена «Сказання про війну...», друга – «Повість літописна...».

Ці терміни мають використовуватись не в жанровому значенні, а для позначення композиційних різновидів літописного фрагмента. Так, високим

рівнем художності позначені ті оповіді, які мають самостійний характер, а тому їх можна назвати «літописними оповіданнями» (О. Творогов). Вони набувають своєрідного жанрового відтінку – новелістичного, і постають на національному ґрунті.

Самійло Величко щиро звертається до «ласкавого читальника» коли наближається до зображення кульмінаційних подій в українській історії XVII ст. – занепаду України. Літописець часто вдається до філософсько-моралістичних оцінок в авторських відступах, до паралелей зі світової історії [4, 252]. Новела про Сатира функціонує в літописі як вставний фрагмент. Її джерелом послужила четверта пісня зі «Звільненого Єрусалима» Торквато Тассо, – поема, яку киево-могилянські теоретики вважали взірцем епічного твору. Важливо, що С. Величко вніс нові мотиви й теми, пов'язавши новелу з історією України, поєднавши запозичені мотиви з новими. Цей фрагмент засвідчує белетризацію історичної оповіді і є питомо художнім елементом у ній.

У давній українській літературі надзвичайно сильними залишаються традиції агіографії. Цей канонічний жанр, який зображав історичну чи псевдоісторичну особу відзначається двома рисами, важливими для вирішення питання про джерела українського романного слова:

1. сюжетність,
2. відтворення долі людини.

Нагромадження елементів белетристичності в змалюванні історичних постатей (напр. Ольги, Володимира, перших митрополитів Бориса і Гліба, тощо) не тільки створює умови для переходу до зображення людини, що властиво літературі Нового часу, а й формує жанрове поле майбутнього українського роману. Серед такої житійної прози помітне місце посідає «Киево-Печерський патерик». Цей збірник складається з оповідей, (або новел) про заснування Києво-Печерського монастиря та про його найвидатніших ченців. Протистояння і боротьбу двох людських характерів відтворено в оповіді про молоду вдову, закохану в незламного і впертого юнака Мойсея Уприна. Під

обов'язковою агіографічною оболонкою у цій романтичній оповіді розкрито людські переживання, які завершуються на високій драматичній ноті, історичне тло накреслено кількома штрихами в експозиції, твір набуває ознак романічного жанру.

Отож у XVII ст. відбувається трансформація агіографічного жанру: у ньому з'являється психологічна тема, викликана інтересом до приватного життя людини, а оповідь набуває ознак передновели. Варто згадати і про ще один із канонічних жанрів давньої української літератури, який відіграв важливу роль у становлення жанру роману – ходіння. Середньовічний та бароковий жанр від Данила Паломника до В. Григоровича-Барського перейнятий власними почуттями і переживаннями Паломника, описами екзотичних країв, доповнюється авантюрними елементами, несподіваними колізіями.

Отже, епічний ряд української літератури XVII–XVIII століття відіграє помітну роль у розвитку жанрової форми роману. Формування передумов її виникнення відбувається кількома шляхами:

- засвоєння досягнень європейського духовного, лицарського роману, адаптованого до естетичних вимог і суспільних реалій України;
- появою передновели у складі казань, ходінь, у питоми національному жанрі літопису;
- спробами зображення психології приватної людини в життях, а також у перекладних повістях;
- першими суто романними сюжетами (у «Києво-Печерському патерику», «Повісті про Варлаама та Йоасафа»).

Українській прозі XVII – XVIII століть належить помітне місце у передісторії українського роману: вона формує літературний досвід, який проявиться у розвитку оповідних жанрів XIX ст. Адже саме у XIX ст. виникне і утвердиться такий художній вимисел, коли на основі подій і фактів дійсності письменник створить власну сюжетну концепцію, не копію реальної, а таку, яка ілюструє певні закономірності, характерні тенденції, типові явища життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже в межах цього дослідження було здійснено спробу простежити розвиток і передумови виникнення роману, окреслити основні шляхи формування українського роману, а також проаналізувати концепцію Бахтіна про зародження романного слова. У подальшому варто порушити ті проблеми, які й нині мають дискусійний характер. Ідеться насамперед про проблеми жанру та модифікації поняття «роман», а окреслити в чому полягає суть романного мислення і таким чином наблизитись до розуміння романного слова.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва Віра. Романний експеримент Юрія Яновського // Патетичний фригат. Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація \ Упор. В.Панченко. – К.: Факт, 2002. – С. 305-316.

2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература,, 1975. – С. 440-490.

3. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. – Харків.: Видавництво «Діса плюс», 2015. – 368 с.

4. Величко С. Літопис: У 2-т. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1. –371 с.; Т.2. – 642 с.

5. Гросевич Т. В. Особливості романного мислення // Філологічні трактати. – 2018. – Т. 10, № 2. – С. 131-137.

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr_2018_10_2_20

6. Косиков Г.К. К теории романа (роман Средневековый и роман Нового времени) // Проблемы жанра в литературе Средневековья \ Отв. ред А.Д. Михайлов \ РАН, Инстетут мировой литературы им. А.М. Горького. – М.: Наследие, 1994. – С. 45-87.

7. Лотман Ю. Текст у тексті // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. \ За ред. М Зубрицької. – Львів. – 1994. – С. 580-591.

8. Мопасан Ги де. О романе (предисловие к роману «Пьер и Жан») // Мопасан Ги де. Полное собрание сочинений – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1948. – Т. 9. – С5-19.

9. Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: «Основи», 1994. – С.273-305.

10. Творогов О. Сюжетное повествование в летописях XI –XII вв. // Истоки русской беллетристики. Возникновение жанров сюжетного повествования. – Л.: Наука, 1970. – С. 31-66.

REFERENCES

1. Aheieva Vira. Romannyi eksperyment Yuriia Yanovskoho // Patetychnyi fryhat. Roman Yuriia Yanovskoho «Maister korablia» yak literaturna mistyfikatsiia / Vira Aheieva. [Ageeva Vira. Yuri Yanovsky's novel experiment // Pathetic frigate. Yuri Yanovsky's novel «The Master of the Ship» as a Literary Mystification \ Emphasis. V.Panchenko]. K.: Fakt, 2002. – P. 305-316. [in Ukraine].

2. Bakhtin M.M. Voprosy lyteratury y estetyky. Yssledovanyia raznykh let. / M. M. Bakhtin. [Bakhtin M.M. Literature and aesthetics. Research over the years]. – M.: Fiction, 1975. – P 440-490. [in Russian].

3. Bovsunivska T.V. Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu / T. V. Bovsunivska. [Bovsunivska T.V. Genre modifications of the modern novel]. – Kharkiv.: Disa Plus Publishing House, 2015. – 368 p. [in Ukraine].

4. Velychko S. Litopys / S.Velychko. [S. Velichko. Chronicle: In 2 vols]. – K.: Dnipro, 1991. - Vol.1. –371 p.; Vol.2. - 642 p. [in Ukraine].

5. Hrosevych T.V. Osoblyvosti romannooho myslennia // Filolohichni traktaty / T. V. Hrosevych. [Grosevych TV Features of novel thinking // Philological treatises]. – 2018. - Vol. 10, № 2. - P. 131-137. [in Ukraine].

6. Kosykov H.K. K teoryy romana (roman Srednevekovyi i roman Novoho vremeni) // Problemy zhanra v literature Srednevekovia / H. K. Kosykov. [G. K. Kosikov. On the theory of the novel (the novel Medieval and the novel of the New Time) // Problems of the genre in the literature of the Middle Ages \ Otv. ed by

A.D. Mikhailov]. Russian Academy of Sciences, Institute of World Literature. A.M. Gorky. - M.: Heritage, 1994. - P. 45-87. [in Russian].

7. Lotman Yu. Tekst u teksti // Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. / Yu. Lotman. [Lotman Y. Text in text // Anthology of world literary and critical thought of the twentieth century]. Edited by M. Zubrytska. – Lviv. – 1994. – P. 580-591. [in Ukraine].

8. Mopasan Hy de. O romane (predyslovye k romanu «Per y Zhan») / Hy de. Mopasan. [Mopasan Guy de. About the novel (preface to the novel «Pierre and Jean») // Mopasan Guy de. Complete Works.]. – M.: State Publishing House of Fiction, 1948. – T. 9. – p. 5-19. [in Russian].

9. Orteha-i-Haset Kh. Vybrani tvory / Orteha-i-Haset Kh. [Ortega y Gasset H. Selected works]. – K.: « Osnovy», 1994. – p.273-305. [in Ukraine].

10. Tvorohov O. Siuzhetnoe povestvovanye v letopysiakh XI –XII vv. / O. Tvorohov. [Tvorogov O. Plot narration in the chronicles of the XI-XII centuries]. // The origins of Russian fiction. The emergence of genres of storytelling. – L.: Nauka, 1970. – p. 31-66. [in Russian].